

GİRİŞ

Dünyalardan sadece birinde yaşıyoruz; bizimkinde. Bu dünyalılar onun içinde kolayca hareket etmektedirler; çünkü ister yer yüzünde ister ayda nereye giderlerse gitsinler, geometri yapmasını, dakikaları saymasını ve nedenleri tartışmasını bilirler. Bu, oldukça basit; her yerde saatlerine bakarlar ve yerleri ölçerler.

B. Groethuysen
(Kafka'ya önsöz)

1. BİLGİ OLARAK BELİRSİZ

Birtakım muğlak olguların, belirsiz şeylerin ve içinde karar almamız, davranmamız veya tepki göstermemiz, pozisyon almamız gereken durumların ortasında yaşıyoruz. Tüm bu şeyler, ne kadar belirsiz olurlarsa olsunlar, bilincimize kavramsal bir nitelikte görünürler; onları adlandırırız; onların üstünde önce zihinsel, sonra da tüm riziko ve tehlikesine rağmen pratik işlemler yaparız. Yaşamak, belirsiz şeylerle yüzyüze gelmek demektir. Dünya, tanımlanmış değişkenler arasında güçlü bir korelasyon biçiminde ifade edilen kesin, aşkın ve karşı çıkılmaz bir hakikati keşfetmek üzere, deneycinin çeşitli olguları keyfine göre soyutladığı, arıttığı ve denetlediği bir laboratuvar değildir. Biz, hava sıcaklığından söz ederken, aslında refahımızı; adaletten söz ederken aslında kendi çıkarlarımızı; iyilikten ve kötülükten söz ederken aslında yatırımlarımızı düşünüyoruz.

Günlük yaşamımızda bizi yönlendiren ve bilinç akımımıza kendini dayatan varlıklar ve değerler, kültürümüzün kabul ettiği anlamda "bilim-

sel" nitelikte değildir. Bununla birlikte, bunlarla yaşamak ve hareket etmek zorundayız; sadece çok özel durumlarda, açık seçik bir şekilde tanımlanmış kesin değişkenlerle yüzyüze geliriz. Kafka'nın kahramanı kadastro memuru idi ve mesleğinin özelliği gereği, çeşitli yerleri dolaşarak, alıcı kadar satıcıların da, yani hepimizin üzerinde hemfikir olduğu kesin ölçümler yapmaktaydı. Fakat, ölçümlerinden çıkardığı kesin bilgiler, onun kişisel yaşamının akışında herhangi birşeye yaramıyordu.

2. BATININ BİLİMSSEL KADERİ

Kuşkusuz, bizim dünyamız, gittikçe daha "bilimsel" hale gelme yönünde bir tercih yapmıştır; bu tercihe göre düşüncenin, anlaşılabilir olanın ve evrensel tutarlılığın tek gerçek zaferi bilimdir. Oysa, bilim, fizikçinin beyniyle donatılmış olarak doğmamıştır; bilim tamamlanmış bir sonuç olmaktan önce bir süreçtir; doğru düşünmeye sürekli yeniden başlama yönünde zahmetli bir çabadır. Esasen, tüm insanların zaman bütçesi içinde, "kesin" bilimsel düşünce, çok küçük bir paya sahiptir. Biz yaşamımızda, bizi çevreleyen bu belirsiz şeyleri, daha önceleri olduğundan daha az keyfi bir tarzda kavramaya çalışıyoruz; belki de bizim rasyonel olma dediğimiz şey budur; rasyonel olma, bir durum değil, bir yaklaşımdır. Zihnimizin hizmetinde, bizim düşüncemize, öngörmemize, yapmamıza yardım edecek ne var? Fazla birşey yok. Tanıdığımız kadarıyla bilim, bize, belirsiz olan, kaypak olan, değişen, aynıyla tekrar etmeyen şeylerden söz etmemektedir. Bir titri olan temsilcileri vasıtasıyla, değişkenler arası güçlü korelasyonları, yaşamın zayıf korelasyonlarına tercih ettiğini ifade etmektedir. Muğlak olgular, belirsiz ilişkiler, herşeyden önce, nicel değişkenler arası korelasyonların zayıf olduğu (.20- .40- .60) ve değişkenler arası ilişkilerin kesin olmadığı sistemlerdir. Fakat, zayıf bir korelasyon, yine de korelasyon olduğundan başka birşeydir ve bu da bilimin konusudur, üstelik önemli bir konusudur; çünkü gerçek yaşamın dokusudur. Ancak, burada, yine de olgular söz konusudur; yani bilincimize kendilerini değişmez hatlarla sunan, bir başı ve sonu olan, diğer şeylere kıyasla farklarını incelemeyen önce benzerliklerini veya özdeşliklerini farketmediğimiz şeyler söz konusudur. Biçim(forme), kendi değişikliklerinden (variations) önce vardır; onlara aşkıncıdır; bu bize Gestalt Psikolojisi'nin öğrettiği bir bulgudur.

Bilincimizdeki bu biçimler, tıpkı uzunluklar ve fiziksel akımlar gibi bilim konusu olmak zorundadır; onlar da adlandırılabilir; onların da kategorilendirilebilmesi, denetlenebilmesi ve ifade edilebilmesi ve hatta belki de yasalarının bulunabilmesi gerekir. Niçin bunu, bu kadar az yapıyoruz? Örneğin, birlikte olduğumuz kadının aşkı, vergi müfettişinin sert tavı, reklam mesajlarının cazibesi, şefin bilgeliği, sosyal konuların nazikliği gibi belirsiz değişkenleri ele aldığımızda, niçin deneme ve yanılma yöntem-

lerine, yaşanan anın veya sezgimizin bizi yönlendirişine, mevcut peşin yargılara dayanıyoruz? Kimseler onları incelemeyi için mi? Herhalde. Ama başka nedenler yok mu? Belirsiz olgular "kategorisi"nin ne kendine özgü yöntemleri ne de "bilim"i var. Bu olgular alanının kuralları yok mu? Kesin bilimler bize kolay cevabı veriyor; bu alan, muğlak; dolayısıyla kuralsız ve yasasız, anomik ve sonuçta bilimin hüküm sürdüğü alanın dışındadır.

Aslında, bu, muğlak fikirleri, belirsiz kavramları keyfimize göre yanlış fikirlerle karıştırmak ve "tüm bunları" henüz felsefeden çok da ikna edici olmayan bir şekilde ayrılmış olan ve zaten belirsiz bir terim olan "insan bilimleri" veya "sosyal bilimler" adı altında yerleştirdiğimiz disiplinler ailesine terketmek, onlara sırtımızı dönmek demektir. Bu anlamda, daha sonra yeniden ele alacağımız bir noktaya değinelim; rasyonel bilginin batıdaki gelişimi boyunca dayatılan bu tutum, epistemolojik alanda görülen tek tutum değildir. Özellikle doğu dünyası, daima başka ikna ve keşif yöntemleri uygulayagelmiştir. Hatta batıda bile, "yüzeydeki düşünce", batının doğrusal aklına (geçici olarak?) bağlanmazdan önce, anahtar şekil, anatomik kesit, aydınlatıcı şema, sayısal tabloların yanyana getirilmesi gibi yollarla, açık seçik bilgiye ve öngörüye ulaşmanın başka yollarını önermiştir.

Bu kitapta savunacağımız görüşe göre "Bilim" sözcüğü, insan zihnine sunulan düzenli biçimlerin bilgisi anlamındadır -yani bilim, sadece bu demektir, ama tüm bunlar da demektir- ve dolayısıyla, kesin olmaları neden gösterilerek üzerinde uzlaşmış bilimlerle sınırlandırılmaz; burada bir sapma vardır; düşünce tarihinin belirli bir döneminde, insan zihninin o zamanki bilimsel araçlarla hakim olunması güç ve belirsiz çok sayıda olguyu bir yana bırakması, kuşkusuz yararlı olmuştur; ama bu yine de bir sapmadır. Söz konusu dönemde, insanın çabasını doğa bilimleri üstünde odaklaştırması daha basit, daha verimli ve daha rahat; çünkü bu bilimlerin konusu insana az bağımlıdır ya da en azından, "gözlemciden bağımsız bir gerçeklik kavramının anlamsız olduğunu" (D'Espagnat) ortaya koyan mikro-fiziğin doğuşuna kadar bu böyle görülmüştür.

Bu kitapta savunacağımız tez budur; kesin (?) bilimlerin yanısıra, kesin olmayanın, belirsizin, muğlak olanın, zayıf korelasyonların bilimleri vardır ve bunlar bizi günlük yaşamımızda yüzyüze gelme, karşılaşma zorunda olduğumuz şekliyle gerçeğin bilgisine doğa bilimlerinden daha çok yaklaştırmaktadır; bu alanda bir epistemoloji (hakikate ulaşmak için kurallar), bir metroloji (belirsizin ölçme teknikleri ve bilimleri) ve bir metodoloji (insanın belirsiz şeyler üstünde etkili olmasını sağlayacak yöntemlerin bilgisi) oluşturmak zorundayız.

3. BELİRSİZ OLGU KATEGORİLERİ

Belirsizliklerinin nedenine bağlı olarak muğlak olguların üç büyük tipi ayırıldilebilir:

a) Bazı olgular, tanımlanmaları/betimlenmeleri konusunda hata olasılığı büyük veya çok büyük olduğu için, bir biçim olarak hatları muğlak veya değişken, duruma göre farklı bir görüntüde olduğu için belirsizdir. Bu olguların niteliklerinin neden değişkenlik gösterdiğini bilmemiz gerekir; ancak bunu yapınca kadar da, bu olguları nitelendirmek, adlandırmak ve bazı işlemler yapmak zorundayız. Örneğin, yaşadığım küçük bir kentin yöresel mikro-iklimi (Yarın yağmur yağacak mı? Yoksa yağmayacak mı?), benim bulunduğum yerde, büyük bir önemi olan ve bizim "meteorolojik" değerlendirmemizde hakim olamadığımız bir "olgu"dur.

b) Pek çok olgu, uygun ölçme tekniklerine sahip olmadığımız için belirsiz kalmaktadır. Bu durumda yapılacak iş, onları, mümkün bazı ölçüler içine yerleştirmek üzere kavramsal bir çaba göstermektir. Örneğin, "bir eylemin büyüklüğü" nedir? Bu sorunun cevabını buluncaya kadar bekleyemeyiz; bazı işlemler yapmak zorundayız. Sözcüğün dar anlamında üzerinde bir deney tasarımı olsa bile, deney yapmanın imkansız olduğu pek çok olgu bu kategoride yer alır.

c) Bazı olgular, özü itibariyle belirsizdir; yani onları ifade etmek için kullanılacak kavramlar belirsizdir veya uygun değildir ve elimizde bunlardan başka kavram da yoktur. Bize göre, bu tür olguları, bildiklerimizden hareketle incelememiz gerekir; bu kavramları aşırı bir kesinliğe (precision) doğru zorlayarak olgunun anlamını yok etmektense, bu kavramlar arasındaki ilişkileri "pekin" (rigoureuse) bir şekilde, aklın yasalarına uygun bir tarzda geliştirmek gerekir.

Gözlenebilir bir sonuca (olgu) yol açan "mümkün neden" düşüncesi, $A \rightarrow B$ şeklindeki nedensel zincirin temel ögesidir; nedenselliğin A'dan B'ye (veya B'den A'ya ?) doğru gittiği fikrini içerir. Bu düşünce, matematiksel olarak korelasyon kavramında ve eğer neden ve sonucun birer nicel değişken olarak ölçülmesi veya değerlendirilmesi yapılabiliirse bir "korelasyon diagramı"nda somutlaşır. Eğer değişkenler kötü bir şekilde tanımlanmışsa, bu bile zaten, korelasyonun zayıf olması için yeterli bir nedendir. Fakat bu durum bile, hiç yoktan daha iyidir.

Özetle, kesinlik, ölçme veya kavramsallaştırma kapasitemiz yetersiz olduğunda, bir bilinç tembelliği içinde bu olgulara sırt çevirmek yerine, Henri Michaux'nun bir epistemologa öğüdünü kabul edelim; "Asla umutsuzluğa düşmeyin, daha fazla demlendirin".